

Lutherbijbel

uitgegeven 1665 door
Johann en Heinrich Stern te
Lüneburg

Bevattende Royaal prenten
van Nicolaes Visscher

Inhoud

De familie Stern.....	4
TITELPAGINA OUDE TESTAMENT	8
Royaal Bijbelprenten	9
De bijgebonden prentenserie of Royaalprenten van Nicolaes Visscher	10
Prent no. 1 De zondeval Genesis 3: 6.....	11
Prent no. 2 In het zweet uws aanschijns zult gij brood eten Genesis 3: 19	14
Prent no. 3 Noach gaende na de Arke.....	17
Prent no. 4 Nimrod laat de Toren van Babel bouwen.....	19
Prent no. 5 Kaart Peregrination der Patriarchen	21
Prent no. 6 Abraham verlaat Haran	23
Prent no. 7 Landschap met Abraham die de drie engelen smeekt Sodom te sparen.....	25
Prent no. 8 Abraham spijzigt de Engelen	27
Prent no. 9 Lot verlaat Sodom met vrouw en kinderen.....	30
Prent no. 10 Lot en zijn dochters	33
Prent no. 11 Abraham zendt Hagar weg met Ismaël	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 12 Abraham 's offer	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 13 Rebekka en Eliëzer bij de waterbron.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 14 Esau verkoopt Jacob de zegen.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 15 Jacob ziet een ladder vanuit de Hemel.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 16 Jacob en de mannen van Haran bij de put	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 17 Jacob en Rachel bij de waterput.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 18 Ontmoeting Jacob en Esau	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 19 Jacob worstelt met de engel.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 20 Jozef in de put.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 21 Juda en Tamar	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 22 Jozef maakt zich bekend aan zijn broers	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 23 Jozef verdeelt het graan	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 24 Mozes in het biezen mandje.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 25 Farao en zijn leger verdrinken in de Rode Zee	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 26 De Verspieders.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 27 Mozes en de koperen slang.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 28 Bileam en de ezel.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Prent no. 29 Bijbelkaart de Woestijnreis	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.

- Prent no. 30 Gideon laat zijn manschappen water drinken..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 31 Jefta scheurt zijn kleren als zijn dochter hem tegemoet komt ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 32 Simson doodt de leeuw ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 33 Simson en Delila ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 34 Simsons dood..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 35 Ruth en Boaz..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 36 Samuël zalft Saul tot koning ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 37 David onthoofd Goliath ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 38 Triomf van David..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 39 Bondsgenootschap tussen David en Jonathan ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 40 Landschap met Davids mannen die Nabal om voedsel vragen ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 41 David en Abigael ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 42 Bathseba ontvangt de brief van David ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 43 Dood van Absalom..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 44 Oordeel van Salomo ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 45 Afgoderij van Salomo..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 46 Jerobeam en de profeet Achia ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 47 De jonge profeet gedood door de leeuw ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 48 Elia gevoed door de raven ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 49 Elia en de weduwe van Sarefat..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 50 Elia en de priesters van Baäl..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 51 Elia en de Engel..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 52 Elia in de vurige wagen..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 53 Bestrafing van de kinderen die Elisa bespotten ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 54 De genezing van Naäman ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 55 De engel van de Heere doodt de Assyriërs. Koning Sanherib ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 56 Esther nodigt Ahasveros uit voor een banket ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**
- Prent no. 57 Job op de mesthoop ..... **Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.**

De familie Stern

Johann en Heinrich Stern werkten in hun drukkerij te Lüneburg van 1623-1665

Het is de oudste nog bestaande drukkerij die continu in familiebezit is.

In 1580 startte boekbinder Hans Stern († 14 maart 1614) uit Bevensen in Lüneburg een boekbinderij en winkel. In 1614, met de publicatie van een Nederduitse uitgave van de Lutherbijbel, zette hij het startpunt voor een reeks van ongeveer 60 bijbeledities.

In 1624 breidden zijn zonen Johann (gedoopt op 31 oktober 1582, † 15 januari 1656) en Heinrich Stern (gedoopt 26 januari 1592, † 10 november 1665) het bedrijf uit met een drukpers die verantwoordelijk was voor Bijbeluitgaven met haar artistieke bijbelprenten. Keizer Ferdinand III verhief Johann Stern in 1645 in de adelstand.

De drukkerij stond meer dan 350 jaar onder de naam Offizin der Sterne aan Am Sande nr. 31 te Lüneburg en verhuisde in 1982 naar de Zeppelinstrasse op het bedrijventerrein Lüneburg-Ost.

Het bedrijf drukt sinds 1949 de staatskrant van Lüneburg . Tegenwoordig is het in het bezit van de 14e generatie Stern.

Drukkersmerk 1681 met het motto "SOUFFRANCE AVANCE"

1582 Johann von Stern 1582-1656

Uitgever, burgemeester in Lüneburg

1582 Johann Stern werd in 1582 geboren als zoon van de gelijknamige boekbinder en boekhandelaar Johann (Hans) Stern en de handelsdochter Anna Soltau geboren in Lüneburg; de vader Hans Stern was vanuit Bevensen naar Lüneburg gekomen, richtte in 1580 een boekbinderij op en verwierf een prestigieuze positie in Lüneburg (1583 burgerrechten, 1588 en 1597 kopen ze huizen am Sande)

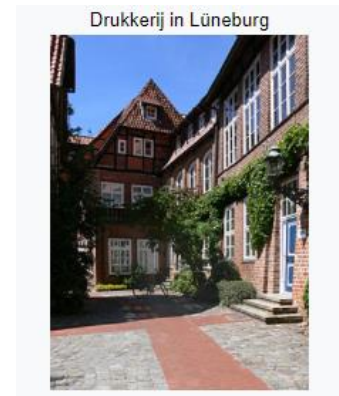
1598 Waarschijnlijk einde van scholing aan het Johanneum in Lüneburg

1606-11 Opleiding als boekdrukker (locatie onbekend), daarna als boekdrukker gezelschap in het bedrijf van zijn vader

1614 Dood van de vader Hans Stern

1623 Johann Stern en zijn broer Heinrich stichten de drukkerij en boekwinkel van Stern in Lüneburg; Goedkeuring door de gemeente Lüneburg voor drukwerk voor eigen uitgeverijwerken (niet voor herdrukken van andere boeken);

- 1624** Conflict met gemeenteraad over herdruk van Varenius-boek;
- 1624-28** de pest eiste 6000 doden in Lüneburg tijdens de Dertigjarige Oorlog; de behoefte aan religieuze literatuur nam toe;
- 1629** Conflicten met het stadsbestuur omdat Johann Stern, als kwartiermaker van het stadsbeveiligingsploeg, naar verluidt onvoldoende verdedigingsmaatregelen had bevolen
- sinds 1630** Correspondentie met hertog August in Hitzacker, die in 1634 hertog van Wolfenbüttel werd
- 1632** Lüneburg sluit een geheim contract met Zweden voor de plaatsing van troepen
- 1636** Transport van de bibliotheek van de hertog August naar Wolfenbüttel onder leiding van Johann Stern om te voorkomen dat deze door de Zweden wordt geplunderd; Bezetting van de kalkstenen berg Lüneburg door de Zweden; de Zweedse kolonel Stamer onderhandelt met Johann Stern over de terugtrekking van de Zweden (03-09-1637)
- 1637** In december werd het oude stadsbestuur door de hertog geschorst en werd een nieuw genadebestuur bijeengeroepen, waarvan Johann Stern de vierde burgemeester was;
- 1639** Na vijandigheid van leden van de oude raad, diende Johann Stern het verzoek tot ontslag in; de hertog komt met nieuw advies.
- 1643/45** Johann von Stern werd in 1643 in de adelstand verheven en kreeg in 1645 een keizerlijk voorrecht (uitbreiding van de soevereine voorrechten tot het hele rijk)
- 1656** Johann von Stern sterft en wordt begraven in het graf van de familie Stern in de Johanniskirche.

Sternsche Druckerei is tegenwoordig het oudste familiebedrijf in Europa.

Auteur: Gerhard Glombik

Boekdrukkersmerk Stern: Manus Domini protegat nos - De hand des Heeren beschermt ons

TITELPAGINA OUDE TESTAMENT

Royaal Bijbelprenten

Vanaf het midden van de zestiende eeuw was er een grote productie van en vraag naar Bijbelprenten. Voor een groot deel van de bevolking die min of meer analfabeet was, waren de prenten van essentieel belang voor de overdracht van de Bijbelse verhalen. De stad Antwerpen gold als een belangrijk centrum voor de fabricage van dit soort grafiek. Graveurs als Collaert, Wierix, Galle en de gebroeders Van Doetecum produceerden honderden prenten. Deze bladen werden door uitgevers als Hieronymus Cock en Gerard de Jode in bundeling uitgegeven.¹ Met de voortgang van de Reformatie verschoof het zwaartepunt van de prentproductie naar de Noordelijke Nederlanden. De Antwerpse bladen waren echter dermate algemeen, dat ook in het gereformeerde Noorden een grote vraag bleef bestaan. Veel van de oorspronkelijke platen belandden dan ook in het bezit van de Amsterdamse uitgever Claes Jansz. Visscher (1584-1652). Hij verzorgde er nieuwe edities. Verder introduceerde hij rond 1639 een nieuwe uitvoering van deze bijbelbladen. Het gaat hier om wat men in de zeventiende eeuw een "Royaalblad" noemt. Met een gemiddelde afmeting 47 x 65 cm. waren dit ten opzichte van de oorspronkelijke prentreeksen, die ca. 30 x 40 cm. waren, opvallende prenten. Voor de vormgeving werd wel veelvuldig teruggrepen op de voorgangers. Ontwerpen van Maarten de Vos en Maarten van Heemskerk komen veelvuldig voor; modernere inventies van Peter Paul Rubens en Rembrandt worden echter ook toegepast. De Royaalbladen werden snel populair. Rond 1650 had elke zichzelf respecterende prentuitgever platen afdrukken van deze prenten in zijn fonds.² De overgebleven bundelingen of Royaalbijbels bieden dan ook een scala van uitgeversadressen.³

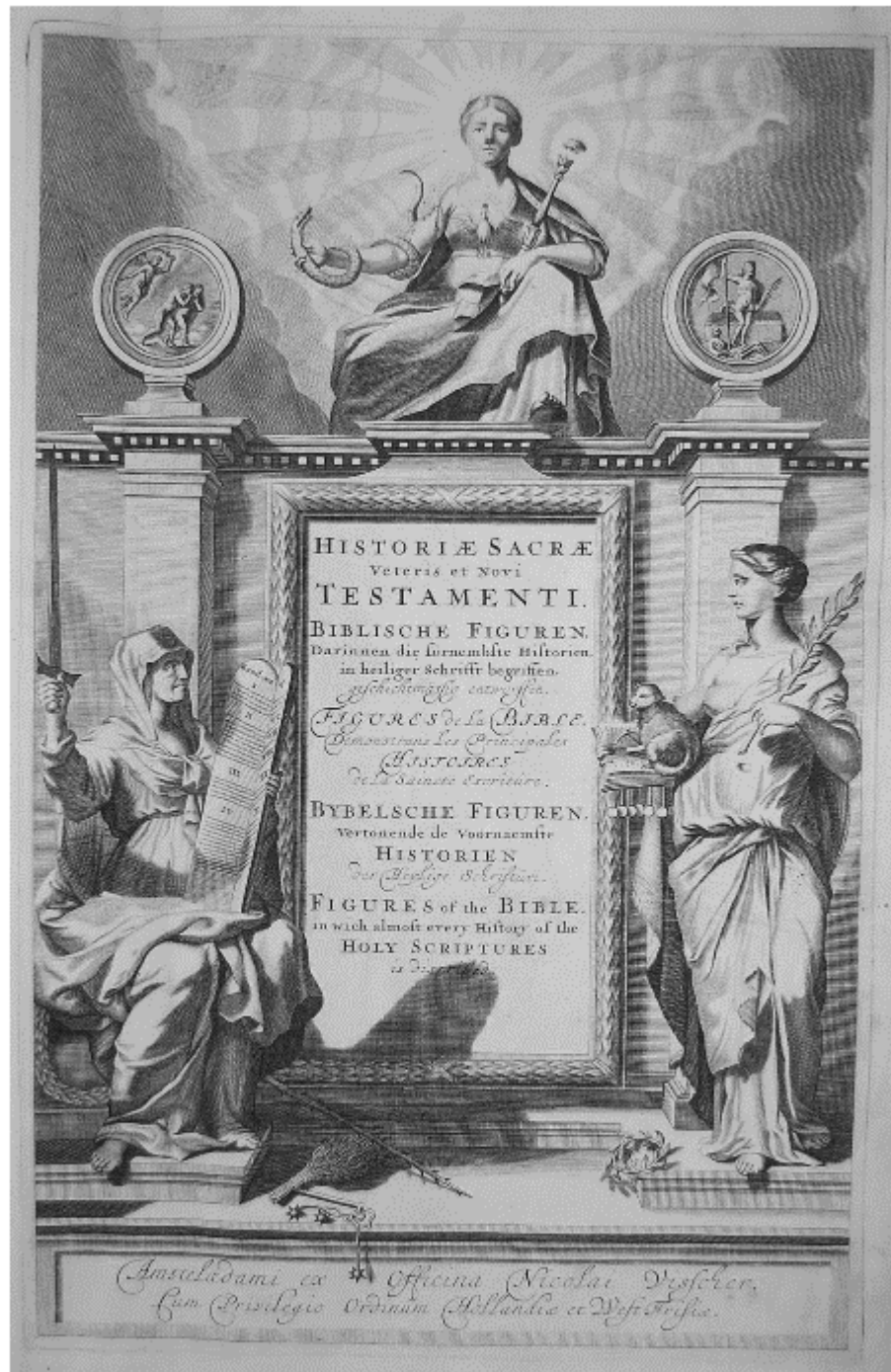
Zie Van der Coelen 1996, p. 44 ²

Zie Laurentius 2010, p. 53. ³

Zie Roos & Laurentius 2012, p. 20

De bijgebonden prentenserie of Royaalprenten van Nicolaes Visscher

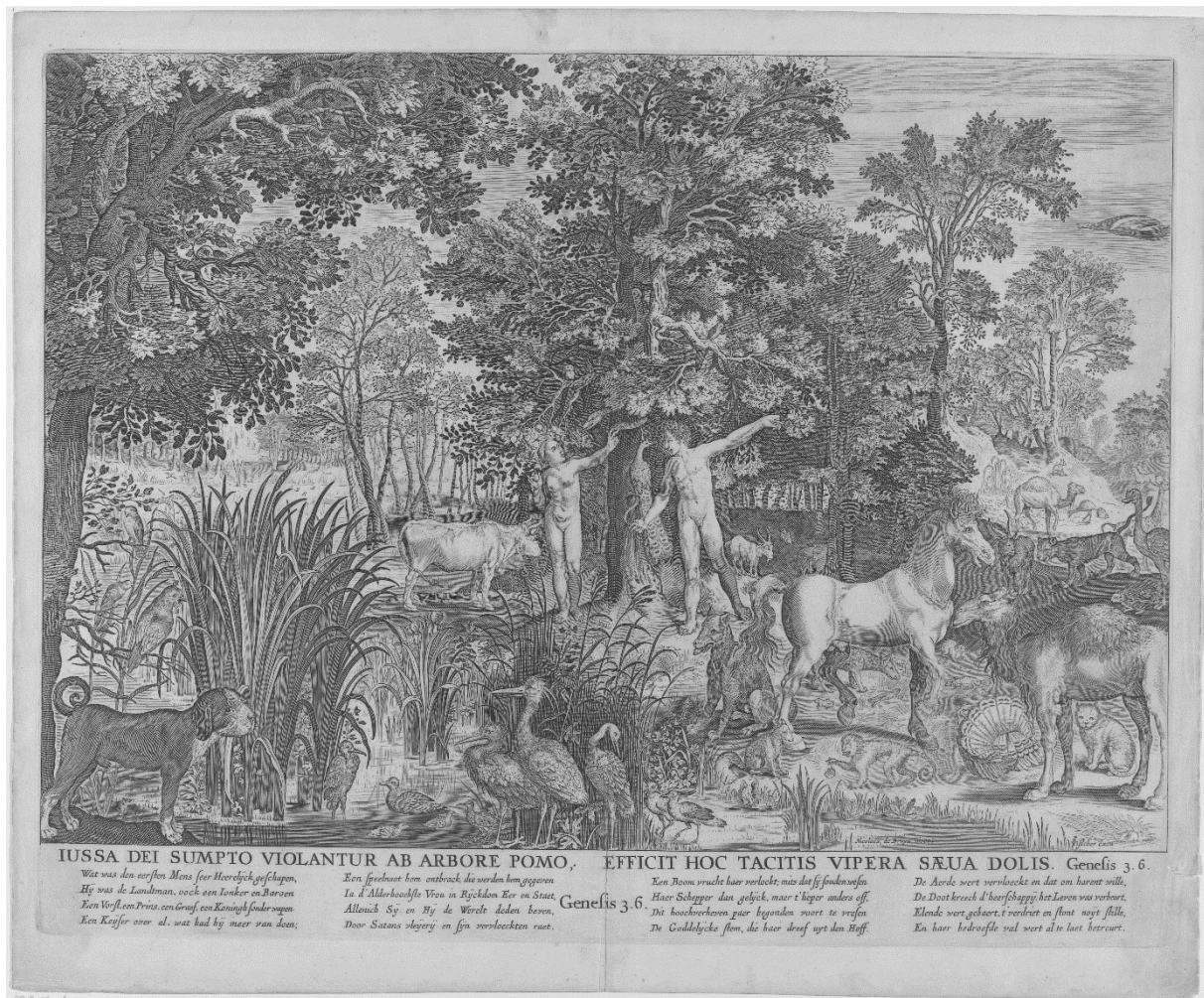
Titelpagina van de Prentbijbel, met daarin een reeks van 130 gravures met Bijbelse taferelen uit het Oude en het Nieuwe Testament. In het midden in een rechthoekig kader van laurier tegen een klassiek monument, de titel in vijf talen. Dit kader wordt aan weerszijden geflankeerd door vrouwelijke personificaties van het Oude en Nieuwe Testament. De vrouw aan de linkerkant, Het Oude Testament houdt de Tien Geboden vast en een zwaard. De wet. De vrouw rechts, het Nieuwe Testament, met een lam en een lauriertak of palmtak en aan haar voeten een lauwerkrans ter overwinning. Het Evangelie. Boven op

het kader een allegorische figuur met een slang en een scepter met op haar borst een duif, de Heilige Geest. Boven in aan weerszijden een medaillon. Links de verdrijving van Adam en Eva uit het Paradijs. Rechts de opstanding van Christus.

Uitgegeven te Amsterdam door Nicolaes Visscher met privilegie van Holland en West-Friesland

Prent no. 1 De zondeval Genesis 3: 6

Inventor Nicolaes de Bruyn (1571-1656)

Nicolaes de Bruyn is vooral bekend onder printspecialisten vanwege zijn grote gegraveerde landschappen naar ontwerpen van kunstenaars als Gillis van Coninxloo en David Vinckboons uit rond 1600. Hij wordt vaak geïdentificeerd als een reproductieve graveur vanwege zijn werk naar deze kunstenaars evenals Maarten de Vos, Jacob Savery, de Sadeliers, de Collaerts, Hans Vredeman de Vries, en enkele prints naar Sebald Beham, Hans Bol, Abraham Bloemaert en Jan Brueghel I.

Nicolaes werd geboren in Antwerpen 1571 als zoon van suikerfabrikant Jan de Bruyn; neef en leerling van Abraham de Bruyn; Hij was getrouwd met Susanna van Londerseel (overleden 1632), zuster van de Antwerpse uitgeverij Assuerus van Londerseel (Saur 1996).

Hij werd begraven te Rotterdam in oktober 1656

Actief in Antwerpen 1601-1617, meester in het Sint-Lucasgilde, Antwerpen in 1601 (Rombouts/ Van Lerius 1872/1961)

Actief in Rotterdam 1617 – 1656

Excudit Nicolaes Visscher I (1618-1679)

Excudit Nicolaes Visscher II (1649-1702)

Nicolaes Visscher I (25 januari 1618, Amsterdam - begraven 11 september 1679, Amsterdam) was een Nederlandse graveur, cartograaf en uitgever. Hij was de zoon van Claes Janszoon Visscher. Zijn zoon, Nicolaes Visscher II (1649–1702), werkte ook met hem samen en zette de familietraditie van het kaarten maken na zijn dood voort. Visscher stierf in Amsterdam in 1679 en werd daar begraven in de Nieuwezijds Kapel op 11 september 1679. Nicolaes was de enige zoon van Claes Jansz. Visscher. Hij is ook bekend onder de namen: Nicolaas of Claes Claesz. Na jaren bij zijn vader in de zaak te hebben gewerkt volgde hij hem na diens dood in 1652 op. Drukkerij en winkel "in den Visscher" was gevestigd op de Kalverstraat bij de Dam. In 1664 werd hij toegelaten tot het gilde der Amsterdamse boekverkopers en in 1677 kreeg Nicolaes, inmiddels een gerespecteerd uitgever, een 15-jarig octrooi van de Staten van Holland en West-Friesland voor het drukken en uitgeven van kaarten.

Atlas-uitgaven Van Nicolaes I waren onder andere:

"Atlas Contractus Orbis Terrarum" vanaf 1657.

"Germania Inferior" vanaf 1663.

"Atlas Minor" vanaf 1675.

Visschers atlassen werden vaak naar wens van de kopers samengesteld (de zogenaamde Atlas Contractus). Zij bevatten over het algemeen geen tekst, alleen soms een gedrukte index. Er werden kaarten gebruikt van andere makers, zelf gegraveerde en bewerkte koperplaten van zijn vader.

Eén van de hoogtepunten in de zeventiende-eeuwse cartografie is de uit meerdere bladen bestaande wandkaart. Een voorbeeld hiervan -uit 1656- is de kaart van Zeeland: "Zelandiae Comitatus novissima Tabula". Deze bestond uit negen bladen die samengevoegd een afmeting had van 140 x 160 cm. Door middel van het toevoegen van stadsgezichten kon de kaart zelfs nog verder worden vergroot. Deze stadsgezichten werden op hun beurt rond 1668 gebundeld uitgegeven onder de naam: "Speculum Zelandiae".

De Amsterdamse uitgever Claes Jansz. Visscher (II) (ca. 1587- 1652) produceerde vanaf de jaren '30 van de zeventiende eeuw grote Bijbelse prenten op zogenaamd royaal-formaat papier (ca. 480 x 580 mm). Na zijn dood in 1652 zette zijn zoon Nicolaes Visscher (I) het bedrijf voort en zo ook de uitgave van Royaalbijbelprenten. Toen Nicolaes in 1679 overleed nam zijn zoon Nicolaes Visscher (II) het bedrijf over en gaf kort hierna, omstreeks 1680, een fondslijst uit. Hierin worden 130 prenten met Bijbelse voorstellingen op royaalpapier beschreven (zie documentatie J. van der Waals). Complete prentbijbels op royaal-formaat werden door vader en zoon Nicolaes Visscher uitgegeven onder de titel *Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamenti*. De bladen werden echter ook los verkocht en konden worden gecombineerd met Royaalbijbel-prenten van andere uitgevers. Verschillende Amsterdamse uitgevers brachten namelijk ook bijbelprenten op royaal-formaat uit, onder wie Clement de Jonghe en Cornelis Danckerts. De door de firma Visscher uitgegeven prenten zijn veelal vervaardigd door anonieme prentmakers naar voorbeeld van verschillende zestiende- en zeventiende-eeuwse Bijbelse prenten en prentreeksen. Veelal moesten de composities worden aangepast aan het grotere en langgerekte royaal-formaat. Daarnaast zijn er ook grote bladen van bekende prentmakers zoals Jan van Londerseel, Pieter Nolpe, Jacques de Gheyn (II) en Jan Harmensz. Muller opgenomen in de categorie 'Bybelsche Figuren, op Royaal-bladen' in de fondslijst van Visscher. Prent mogelijk gebruikt in: *Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamenti* (Royalbijbel). Amsterdam: Nicolaes Visscher (I) en (II), [1652-1702]. In de fondslijst van Nicolaes Visscher II (ca. 1680) is het onderwerp van deze prent onder de titel 'Bybelsche Figuren, op Royaal-bladen. bestaande uyt de volgende historien.' als volgt genummerd: 2.

RKD

Wikipedia

Rijksmuseum

Prent no. 2 In het zweet uws aanschijns zult gij brood eten Genesis 3: 19

Fine Arts Museums of San Francisco

Excudit Nicolaes Visscher I en II

In 1604 maakte in de Noordelijke Nederlanden Jan Saenredam een gravure naar ontwerp van Abraham Bloemaert. De bovenstaande gravure is hierop geïnspireerd.

Inventor Abraham Bloemaert (1564 – 1651)

Abraham Cornelisz. Bloemaert geboren te Gorinchem 25 december 1564 of 1566 en overleden te Utrecht 27 januari 1651. Hij geldt als een belangrijke exponent van het Noord-Nederlandse maniërisme.

Abraham Bloemaert werd in eerste instantie opgeleid door zijn vader Cornelis Bloemaert, die beeldhouwer en architect was.

Van 1581 tot ongeveer 1585 verbleef hij in Parijs als leerling van ene Jean Bassot en van Hiëronymus Francken. Na een korte periode in Fontainebleau keerde hij naar Utrecht terug. Hier verbleef hij tot zijn dood, met uitzondering van de jaren 1591 tot en met 1593, die hij in Amsterdam doorbracht. Daar trouwde hij in 1592 met de Utrechtse Judith van Schonenburch, die in 1599 kinderloos stierf.

Hij hertrouwde in 1600 met Gerarda de Roij, die hem minstens acht kinderen schonk. In 1611 was hij een van de oprichters van het Utrechtse schilders gilde Sint-Lucas, waarvoor hij in 1618 de functie van deken bekleedde. Samen met Paulus Moreelse begon hij in 1612 een tekenacademie.

Bloemaert deed goede zaken, want in 1617 kocht hij een groot huis aan het Mariakerkhof, het centrum van de katholieke gemeenschap in Utrecht. Ondanks zijn welstand zou hij, in tegenstelling tot de protestant Moreelse, nooit een rol spelen in de Utrechtse politiek. Wel leverde zijn katholieke geloofsovertuiging hem verschillende opdrachten op uit de zuidelijke Nederlanden.

Bloemaert had goede contacten in de intellectuele wereld. Tot zijn vriendenkring behoorde de Utrechtse oudheidkenner Aernout van Buchel. Bloemaerts studio werd in 1626 bezocht door Elizabeth Stuart, de vroegere koningin van Bohemen, en het volgende jaar door Rubens.

Bloemaert moet een begenadigd leraar zijn geweest, want zijn vier zonen (waaronder Adriaen Bloemaert) werden schilder en hij leidde een groot aantal anderen op. Vanwege zijn vele bekend geworden leerlingen wordt hij wel de vader van de 17e-eeuwse Utrechtse schilderschool genoemd. Bloemaert werd begraven in de Catharijnekerk in Utrecht.

Van Bloemaert zijn niet alleen zo'n 200 schilderijen bekend, maar ook ongeveer 1000 tekeningen en 600 gravures. Hij schilderde vooral landschappen, mythologische en Bijbelse voorstellingen, maar daarnaast ook pastorale genrestukken. Hij gebruikte stralende kleuren, en zijn figuren zijn royaal en elegant.

Aanvankelijk schilderde Bloemaert zijn historiestukken in een uiterst maniëristische stijl, verwant aan die van Cornelis van Haarlem en Joachim Wtewael. Zijn landschappen waren echter meer op de Vlaamse traditie geënt. Vanaf ca. 1600 treedt een mild classicisme op in zijn werk, vergelijkbaar met dat van Hendrick Goltzius in Haarlem. Via zijn leerlingen die naar Italië hadden gereisd maakte hij vervolgens kennis met het clair-obscur van Caravaggio. Na een korte caravaggistische periode in de vroege jaren 1620 (zoals 'De Emmaüsgangers' uit 1622, dat zich bevindt in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van België in Brussel) werd zijn schildersstijl ten slotte steeds gladder en gelijkmatiger, zodat zijn latere schilderijen gerekend kunnen worden tot het classicisme, al wist hij zijn zwierige penseel nooit helemaal in te binden.

Dankzij gravures van zijn zoons kende Bloemaerts werk een grote verspreiding, en zijn tekeningen dienden tot in de negentiende eeuw als studiemateriaal.

Sculpsit Jan Saenredam (1565 – 1607)

Jan Pietersz. Saenredam geboren Zaandam in 1565 en overleden Assendelft op 6 april 1607 was graveur, tekenaar en cartograaf. Na het overlijden van zijn ouders woonde hij in Assendelft bij familie.

Hij was een leerling van de Haarlemse kunstenaar Hendrick Goltzius en zou daarna in Amsterdam in de leer geweest zijn bij Jacques de Gheyn II. Saenredam was de vader van de beroemde Nederlandse architectuurschilder Pieter Jansz. Saenredam.

Jan trouwde met Anna Pouwels, de dochter van een Assendelver koopman.

Hij overleed aan tyfus en werd begraven te Assendelft in de eerste Sint Odulphuskerk (familiegraf).

Hij liet hij zijn vrouw en enige zoon een ruime erfenis na, dankzij lucratieve investeringen in de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC).

Bron: historicus Bert Koene, zijn boek "Goede luiden en gemene onderzaten - Assendelft vanaf zijn ontstaan tot de nadagen van de Gouden Eeuw", Deel II De Gouden Eeuw, pag 268, afb 40 (2010)

Wikipedia

www.genealogieonline.nl/genealogie-kuijper/l4063.php

Rijksmuseum

Prent no. 3 Noach gaende na de Arke

Sculpsit Jan van Londerseel (1570/1575-1624)

Jan van Londerseel was een Vlaamse tekenaar, graveur, etser en prentmaker. Na zijn opleiding en werkervaring in Antwerpen was hij tijdens het laatste deel van zijn carrière actief in De Nederlanden.

Jan van Londerseel was waarschijnlijk een leerling van Abraham de Bruyn in Antwerpen. Van Londerseel trouwde met een nichtje van zijn meester Abraham de Bruyn. De broer van zijn vrouw, Nicolaes de Bruyn was een andere Vlaamse graveur die naam maakte in de Nederlandse Republiek.

Rond 1600 volgde Jan zijn broer Assuerus van Londerseel, ook graveur, naar Rotterdam. Hij woonde in 1614 in Delft. Hij was voornamelijk actief in Rotterdam, waar hij vermoedelijk vóór 7 januari 1625 is overleden.

Londerseel had tenminste één zoon, Johannes van Londerseel de jongere, die ook graveur werd en van wie slechts één gravure bekend is.

Het grootste deel van zijn werk bestaat uit landschappen, waarin hij een voorkeur heeft voor pittoreske details, zoals knoestige bomen. De gravures benadrukken het contrast tussen zwart en wit op de voorgrond en de achtergronden die bleek en licht geëtsd zijn. Londerseel vertoont hierin een sterke invloed van zijn zwager Nicolaes de Bruyn. Ook maakte hij een aantal gravures naar de architecturale schilderijen van Hendrick Aerts.

Hij maakte gravures naar het werk van beroemde Vlaamse en Nederlandse schilders uit zijn tijd, waaronder Gillis van Coninxloo, Hendrick Aerts, David Vinckboons, Maerten de Vos en Gillis d'Hondecoeter .

Londerseel drukte en publiceerde zijn eigen werken. Claes Jansz. Visscher produceerde latere uitgaven van veel van zijn gravures.

Excudit Nicolaes Visscher I en II

In de fondslijst van Nicolaes Visscher II (ca. 1680) is het onderwerp van deze prent onder de titel 'Bybelsche Figuren, op Royaal-bladen. bestaande uyt de volgende historien.' als volgt genummerd: 5.

Wikipedia

RKD

Rijksmuseum

Prent no. 4 Nimrod laat de Toren van Babel bouwen

Inventor Dirck Aertsz (.....-1644)

Hij was werkzaam in Antwerpen in 1607 en meester in het Sint-Lucasgilde te Antwerpen.

Overleden in Amsterdam in 1644.

Dirck Aertsz was een schilder van stillevens, landschappen en historiestukken. Hij woonde aan de Oudezijds Voorburgwal, niet ver van de Sleutelbrug bij de Grimburgwal.

De inventaris opgesteld na zijn dood in Amsterdam getuigt dat hij naast stillevens allerlei landschappen schilderde, soms met gebouwen (ook een toren van Babylon) en vaak met Bijbelse of mythologische inhoud. Maar er is niets van zijn hand bewaard gebleven

De verzameling van Dirck Aertsz

Net als veel van zijn collega's had de schilder Dirck Aertsz een kunstverzameling. Toen hij in 1644 overleed, werd er een inventaris opgemaakt van zijn collectie. Daarin bevonden zich onder andere 134 mappen met prenten en tekeningen. Het aantal bladen in een map varieerde van drie tot 170. Drie mappen bevatten prenten van Rembrandt: 54 in totaal. In die tijd was Rembrandt al een beroemde schilder en de prenten moeten heel wat waard zijn geweest. Welke prenten het precies waren, staat er niet bij. Waarschijnlijk ging het om etsen.

Fecit Jan van Londerseel

zie prent no. 3

Excudit Claes Jansz. Visscher II, Nicolaes Visscher I en Nicolaes Visscher II

In de fondslijst van Nicolaes Visscher II (ca. 1680) is het onderwerp van deze prent onder de titel 'Bybelsche Figuren, op Royaal-bladen. bestaande uyt de volgende historien.' als volgt genummerd: 6.

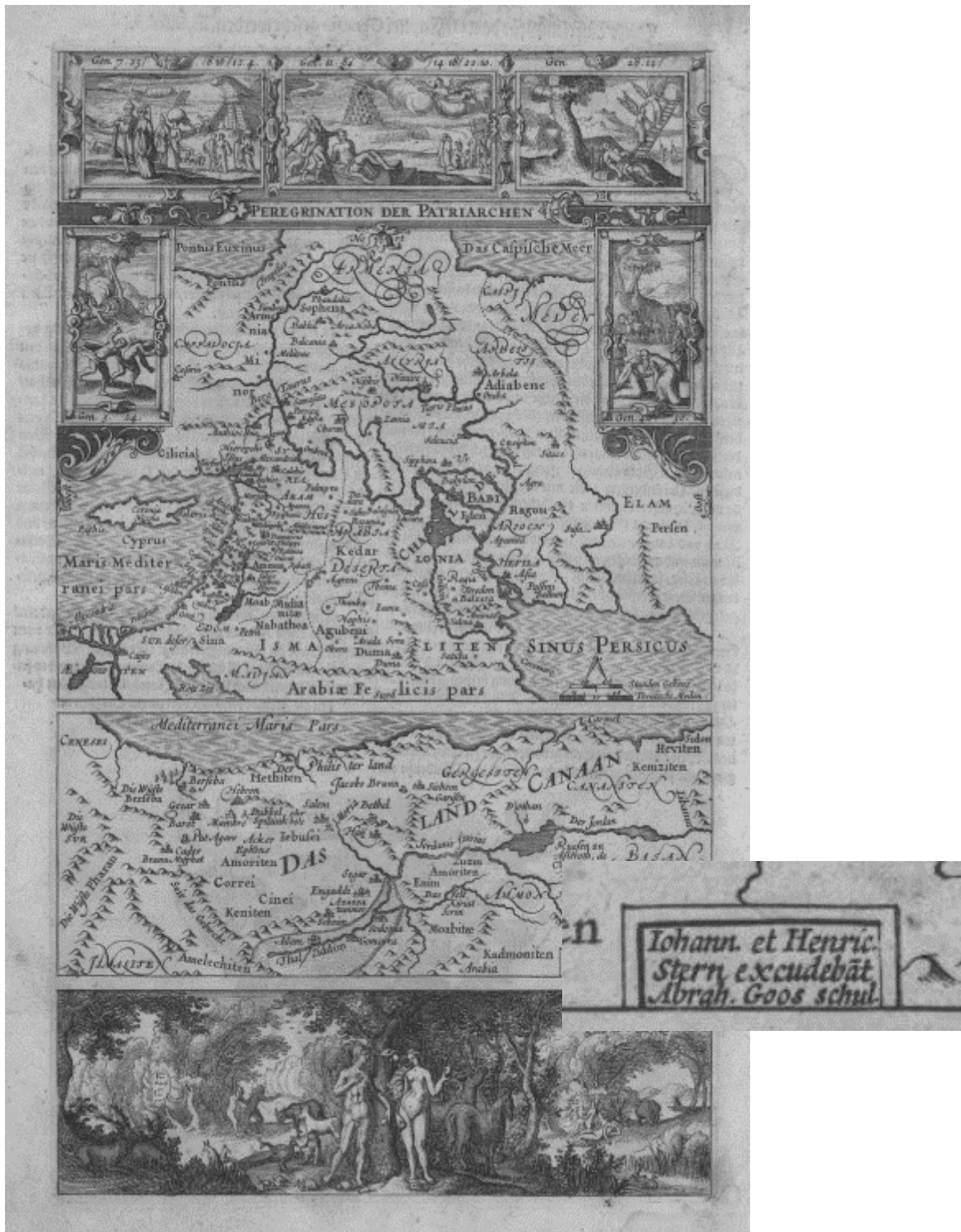
Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek

RKD

Kunstbus

Rijksmuseum

Prent no. 5 Kaart Peregrination der Patriarchen

Sculpsit Abraham Goos (1598-voor 1643)

Abraham werd geboren Amsterdam in juni 1598 als de zoon van Pieter Goos en Margriete van den Keere. Vader Goos is diamantslijper. In 1614 trouwt Abraham Goos te Haarlem met Stijtngen Theunisdr de Ram. Vanaf 1615 wonen zij in de Kalverstraat in 't Vergulde Caertboeck. Jodocus

Hondius (1563-1612) is zijn neef en eerste leermeester. Hondius is getrouwd met zijn nicht, Coletta van den Keere.

Met zijn neef Pieter van den Keere, ook bekend als Petrus Kaerius, graveert hij in 1614 de terrestrische globe van Petrus Plancius. Goos ontwikkelt zich tot een specialist op het gebied van graveren en plaatsnijden; hij staat bekend om zijn nauwkeurigheid. Hoewel hij zijn eigen werk verkoopt, laat hij zich ook inhuren door Claes Jansz. Visscher en de familie Hondius.

In 1616 verschijnt het Nieuw Nederlandtsch Caertboeck waer in volkomentlijcker als oyt te voren ver-toont werden de XVII Nederlanden in t geheel, als elck besonder met grote neerstigheyt ende kosten gesneden ende in 't licht gebracht door Abraham Goos; mitsgaders een nieuwe beschryvinge uijt verscheyden autheuren ordentlyck tsamen gestelt door Reinier Telle: Het is een kleine atlas van de Zeventien Provinciën in 23 kaarten en het behoort tot de eerste atlassen van Nederland. Goos is verantwoordelijk voor de kaarten en Telle voor de teksten. Goos draagt het werk op aan de Staaten-Generaal die hem een beloning geven van 120 gulden. Johannes Janssonius drukt de atlas. Goos heeft het octrooi op het Caertboeck.

Veel van het werk van Goos wordt besteld en in Londen uitgegeven door John Speed, een Engels historicus en cartograaf, die met behulp van het werk van Goos onder andere de atlassen *A Prospect of the Most Famous Parts of the World* publiceert.

Goos werkt veel samen met zijn neef Pieter van den Keere, en Nicolaes Visscher I, zo ook in 1632-33 in de hoedanigheid van graveur. Onder de naam van Visscher brengen zij *Americae, nova descriptio* uit in 1633.

Het is niet bekend wanneer Goos is gestorven, diverse bronnen geven aan dat dat vòòr 1643 geweest moet zijn.

Excudit Johann en Heinrich Stern

Kunsthandel Ongerig

RKD

Wikipedia

Prent no. 6 Abraham verlaat Haran

Inventor Jacopo Bassano (omstreeks 1510-1592)

Jacopo Bassano (ca. 1510 - 14 februari 1592), ook wel bekend als Jacopo dal Ponte, was een Italiaanse schilder die geboren is en stierf in Bassano del Grappa bij Venetië vanwaar hij de naam aannam. Hij is opgeleid in de werkplaats van zijn vader, Francesco il Vecchio . Hij kwam uiteindelijk in de jaren 1530 naar Venetië, waar hij studeerde onder Bonifazio de Pitati (ook bekend als Bonifazio Veronese). Hij schilderde voornamelijk religieuze schilderijen, waaronder landschaps- en genretaferelen.

Bassano wordt beschouwd als de eerste moderne landschapsschilder. Het werk van Bassano wordt gerekend tot het maniërisme. Geen wonder dat ook in protestantse gebieden zijn schilderijen zeer geliefd waren en dikwijls in de vorm van gravures werden gekopieerd als illustraties bij Bijbelverhalen.

Graveur Cornelis Visscher (omstreeks 1628 – 1658)

Cornelis Visscher werd omstreeks 1628 geboren in Haarlem. Hij was prentkunstenaar, tekenaar en portretschilder. In 1653 trad hij toe tot de Sint-Lucasgilde en werkte daarna enkele jaren als zelfstandige. Hij graveerde en etste ook naar Guido Reni , Parmigianino , Adriaen Brouwer en Adriaen van Ostade . Zijn broers Jan de Visscher en Lambert Visscher waren ook graveurs.

Hij is overleden te Amsterdam waar hij begraven werd op 16-01-1648

Excudit Nicolaes Visscher I en II

Wikiart

[www. belpaese.nl](http://www.belpaese.nl)

Rijksmuseum

RKD

Prent no. 7 Landschap met Abraham die de drie engelen smeekt Sodom te sparen

Sculpsit Jan van Londerseel

zie prent no. 3

Inventor Gilles de Hondecoeter (omstreeks 1575-1638)

Gillis Claesz. de Hondecoeter of d' Hondecoeter (Mechelen, ca. 1575 – Amsterdam, begraven 17 oktober 1638) was een Zuid-Nederlands kunstschilder. Hij was de vader van de schilder Gijsbert de Hondecoeter, de schoonvader van Jan Baptist Weenix en de grootvader van de succesvolle Jan Weenix en Melchior de Hondecoeter. Het schilderen van pluimvee en wild, door hem gepopulariseerd, werd een geliefd en succesvol onderwerp van zijn schilderende (klein)kinderen.

Gillis de Hondecoeter was de zoon van de Mechelse schilder Nicolaes Jansz. d'Hondecoeter, die uit economische overwegingen en niet om geloofsredenen via Antwerpen naar Delft vluchtte.

Gillis trad in Delft in 1602 in het huwelijk met Maaijke Gijsbrechts. Zij kregen tien kinderen. Gillis was bezig met zijn opleiding in Utrecht, maar zou rond 1610 naar Amsterdam verhuizen, waar hij zes kinderen liet dopen. In 1622 stierf zijn vrouw.

Hij hertrouwde in 1628 in Amsterdam met de 20-jarige Anna Spiering.

Gillis de Hondecoeter woonde op het Singel, tussen de Regulierspoort en de Heiligeweg. Nadat Gillis Claesz. was overleden, hertrouwde weduwe Anna Spiering in 1639 een zoon van Willem Blaeu, uit de familie van cartografen en uitgevers.

Gillis Claesz. de Hondecoeter schilderde fantasielandschappen in de Vlaamse traditie, vaak met een religieus motief. Eerder in de trant van Gillis van Coninxloo, maar later meer op de manier van Roelant Savery. Het religieuze motief - in de middeleeuwen nog centraal - verschoof steeds meer naar de periferie. Zijn landschappen werden steeds Hollandser van karakter en hij had een grote voorliefde voor het uitbeelden van vogels en dieren. Het schilderen van figuren liet hij over aan de ook uit Mechelen afkomstige David Vinckboons.

Excudit Claes Jansz. Visscher II, Nicolaes Visscher I en Nicolaes Visscher II

Prent gebruikt in: *Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamenti* (Royaalbijbel). Amsterdam: Nicolaes Visscher (I), [1652-1702]. In de fondslijst van Nicolaes Visscher II (ca. 1680) is het onderwerp van deze prent onder de titel 'Bybelsche Figuren, op Royaal-bladen. bestaande uyt de volgende historien.' als volgt genummerd: 8.

Wikipedia

Rijksmuseum

Prent no. 8 Abraham spijzigt de Engelen

Inventor Maerten de Vos (1532-1603)

Hij werd geboren in Antwerpen als jongste van de vier kinderen van kunstschilder Peter (Pieter) de Vos en Anna de Heere. Zijn vader werd geboren in Leiden en verhuisde naar Antwerpen, waar Maerten op 17-jarige leeftijd werd opgenomen als leerling van Jeroom Scuelens.

Aangezien een reis naar Italië in de 16e eeuw een overgangsrite was geworden voor Vlaamse kunstenaars reisde De Vos naar Italië waar hij tussen 1550 en 1558 verbleef. Het is mogelijk dat hij op zijn minst een deel van zijn reis naar het zuiden maakte in het gezelschap van Pieter Brueghel de oude. Hij woonde waarschijnlijk in Rome, Florence en Venetië. Het werk van De Vos toont een sterke invloed wat betreft kleuren van de Venetianen. De 17e-eeuwse Italiaanse kunstenaarsbiograaf Carlo Ridolfi schreef dat De Vos werkte in het atelier van Tintoretto in Venetië, wat deze invloed zou verklaren.

Bij zijn terugkeer in Antwerpen in 1558 werd de Vos lid en meesterschilder van het Antwerpse Sint-Lucasgilde. Hij trouwde met Joanna le Boucq, wiens familie oorspronkelijk uit Valenciennes in Frankrijk kwam. Het echtpaar kreeg vijf dochters en drie zonen. Frans Floris was destijds de belangrijkste historieschilder in Vlaanderen en hij had een grote werkplaats in Antwerpen. Dit maakte het voor andere kunstenaars moeilijker om opdrachten te vinden. De Vos had het geluk om in 1564 opdrachten te krijgen van de rijke Antwerpse koopman Gillis Hooftman.

In de jaren 1560 leed Vlaanderen onder de Beeldenstorm. Na Beeldenstorm, die in 1566 haar hoogtepunt bereikte en resulteerde in de vernietiging van een groot deel van de kunst in de Vlaamse kerken werd de Vos één van de kunstenaars die de geplunderde kerken moesten opknappen met nieuwe altaarstukken

De Vos kreeg in 1570 de opdracht om de Palatijnse kapel van Willem, hertog van Brunswijk-Lüneburg in Celle, in Duitsland te versieren. Zijn reputatie groeide en in 1572 werd hij benoemd tot deken van de Antwerpse gilde. De Vos was eerder bekeerd tot het Lutherse geloof, maar keerde na de val van Antwerpen en de nederlaag van de protestantse zaak in Habsburg-Nederland terug tot het katholicisme. Zijn carrière ging van start omdat hij belangrijke opdrachten kreeg van de Antwerpse broederschappen en gilden. De Vos realiseerde monumentale altaarstukken in de Antwerpse kathedraal en andere Antwerpse kerken. De Vos was diaken van het Antwerpse Sint-Lucasgilde in 1572–1573.

Maerten de Vos werd ook gekozen als één van de belangrijkste ontwerpers van de decoraties voor de Joyous Entry in Antwerpen in 1594 van de nieuwbenoemde gouverneur van Zuid-Nederland, aartshertog Ernest van Oostenrijk. Maerten de Vos was verder een van de oprichters van de Gilde van Romanisten, opgericht in 1572 in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. De Gilde bracht kunstenaars, kenners en humanisten samen die naar Rome waren gereisd en de humanistische cultuur waardeerden. De diversiteit van het lidmaatschap bood kunstenaars een goede gelegenheid om te netwerken met potentiële klanten. Om aan de sterke vraag naar zijn werk te voldoen, ook van buitenlandse opdrachtgevers, ontwikkelde De Vos een gestroomlijnde werkplaatspraktijk.

Maerten de Vos had tussen 1564 en 1599 11 leerlingen: Baltus Vliet (1564), Wenzel Coebergher (1573), Hans Snyers (1575), Merten Boly (1577), Jaeckes Keerel (1577), Jan Adriansen Cnottaert (1584), Peeter Goutsteen (1588), Hans Cnottaert (1594), Hans van Alten (1595), Hans de La Torte (1595) en Abraham van Lievendale (1599). Zijn twee zonen Daniel de Vos (1568–1605) en Maerten de Vos de Jonge werden schilders, maar hun werk is nauwelijks bekend.

Maerten de Vos was voornamelijk schilder van religieuze taferelen. Hij was ook een ervaren portretschilder. In de jaren 1580 produceerde hij meerdere ontwerpen voor prenten- en boekillustraties. Beginnend met het maniërisme, evolueerde zijn stijl naar helder en beschrijvend, wat perfect overeenkwam met de ideeën van de contrareformatie.

Maerten de Vos was geen vernieuwende kunstenaar maar eerder een eclectische figuur die rijkelijk leende van Italiaanse meesters. Zijn werk herinneren aan één of meer Italiaanse schilders Veronese, Tintoretto en Michelangelo, maar ook aan Vlaamse schilders zoals de Meester van de Verloren Zoon, Pieter Aertsen, en de Vlaamse schilders beïnvloed door Italiaanse kunst waarnaar wordt verwezen als Romanisten zoals als Lambert Lombard, Frans Floris en Michiel Coxie.

Hoewel er weinig evolutie was in zijn stijl, herinneren zijn late altaarstukken aan het werk van eerdere Nederlandse meesters, zoals Maerten van Heemskerck en, in het geval van de Heilige Maagd Maria, Quinten Metsys. In deze late periode werd zijn palet zachter en tonischer.

Prenten en tekeningen

Zijn grote productie werd gepopulariseerd en wijd verspreid door gravures gemaakt door Raphael Sadeler, gebroeders Wierix en anderen.

De Vos maakte ook ontwerpen voor de Antwerpse uitgeverij Plantijn Drukkerij. Deze omvatten ontwerpen voor het Breviarium Romanum en het Missale Romanum. Hij ontwierp ook de illustraties voor de 'Triumphus martyrum', een reeks van 13 prenten met martelaren uit het Oude Testament. Andere publicaties waaraan hij werkte, omvatten series over de vijf zintuigen, de zeven hoofdzonden, de christelijke deugden, de 12 maanden, de vier seizoenen en de zeven wereldwonderen. De Vos leverde 78 tekeningen voor de geïllustreerde Thesaurus Sacrarum historiarum Veteris et Novi Testamenti uitgegeven in 1585 door Gerard de Jode. De export van deze geïllustreerde Bijbel door de Jode, evenals de publicatie in Amsterdam in een herziene editie, droegen bij aan de populariteit van de Vos illustraties in heel Europa.

Zijn ontwerpen zijn gegraveerd door toonaangevende graveurs in Antwerpen en uitgegeven door de lokale persen waaronder Pieter Balten, Frans van Beusecom, Volcxken Diericx, Adriaen Collaert, Philip Galle, Willem van Haecht, Eduard van Hoeswinkel, Gerard de Jode, Hans van Luyck en Johannes Baptista Vrints. Naar ontwerpen van de Vos zijn ongeveer 1600 prints gemaakt.

De tekeningen van De Vos staan bekend om hun levendige en over het algemeen positieve karakter. Romantische Italiaanse landschappen verschijnen vaak op de achtergrond. Zijn duidelijke vaardigheid leidde tot een zekere mate van routinematige formulering.

Sculpsit Adriaen Collaert (omstreeks 1560-1618) (toegeschreven aan)

Hij werd geboren te Antwerpen als zoon van Jan Collaert I en Anna van der Heijden.

In 1580 werd hij wijnmeester van het Sint-Lucaspiloot te Antwerpen. De titel wijnmeester was voorbehouden aan zonen van leden. Hij trouwde met Josina Galle, de dochter van de man voor wie hij werkte, Philip Galle. Hij werkte ook voor Gerard de Jode (waar hij prenten maakte naar Maerten de Vos), Eduard Hoeswinckel en Hans van Luyck. Hij ging op reis naar Italië om zich verder te bekwamen.

Van 1593-94 nam hij leerlingen aan en vanaf 1589 werkte hij voor de Plantijn Drukkerij. Zijn leerlingen waren Jan Boel, Quirin Boel (I), Adriaan Boon, Jan Collaert (II) en Abraham van Merlen.

Naast zijn werk als graveur probeerde hij zich ook te vestigen als onafhankelijk uitgever.

Adriaen Collaert was de broer van Jan Collaert II. Hij had een zoon, Jan Baptist Collaert II of Jan Collaert III (1591 - 1627/8) en een kleinzoon die in zijn voetsporen trad als prentkunstenaar en uitgever.

Excudit Claes Jansz. Visscher II, Nicolaes Visscher I en Nicolaes Visscher II

Prent mogelijk gebruikt in: *Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamenti* (Royaalbijbel). Amsterdam: Nicolaes Visscher (I) en (II), [1652-1702]. In de fondslijst van Nicolaes Visscher II (ca. 1680) is het onderwerp van deze prent onder de titel 'Bybelsche Figuren, op Royaal-bladen. bestaende uyt de volgende historien.' als volgt genummerd: 7.

Rijksmuseum

Wikipedia

RKD

Prent no. 9 Lot verlaat Sodom met vrouw en kinderen

Inventor Pieter Paul Rubens (1577-1640)

Rubens was schilder van Vlaamse barok, tekenaar, tapijontwerper en diplomaat en werkzaam in Antwerpen.

De vader van Pieter Paul, Jan Rubens was advocaat en bekleedde van 1562 tot 1568 in Antwerpen een schepenambt. Zijn moeder was Maria Pypelinckx en kwam uit een vooraanstaande familie. Het gezin Rubens bekeerden zich tot het calvinisme en na de dood van Jan Rubens weer tot het katholicisme.

Rubens trouwde tweemaal, met Isabella Brant en Helene Fourment en had met hen acht kinderen.

Rubens werd in 1598 opgenomen als meester in het Antwerpse Sint-Lucasgilde. Als onafhankelijk meester mocht hij nu opdrachten aannemen en leerlingen opleiden. Zijn eerste leerling was Deodatus Delmonte.

De Antwerpse schilder Pieter Paul Rubens werd al op jonge leeftijd aangesteld als hofschilder van de hertog van Mantua in Italië. In 1603 reisde hij naar Madrid, waar hij aan het Spaanse hof de schilderijen van Titiaan en Rafaël te zien kreeg. Vervolgens reisde hij tussen 1604 en 1608 naar Mantua, Rome, Genua en Milaan. Hij bestudeerde er vooral de schilderkunst van Titiaan en Michelangelo, en was onder indruk van het werk van Caravaggio, van wie hij een werk kocht. Na terugkeer in Antwerpen werkte hij tot zijn dood als hofschilder van de Spaanse regenten van de Nederlanden. Hij bouwde een op Italiaanse stadspaleis geïnspireerd woonhuis in Antwerpen, en startte een bloeiend atelier. Talloze kunstenaars, onder wie beroemdheden als Anthonie van Dijck en

Jacob Jordaens, werden in zijn atelier opgeleid. Rubens liet veel werk aan zijn assistenten over, maar voerde zorgvuldig de regie. Hij was een van de meest invloedrijke schilders van zijn tijd en de grootste exponent van de barok in het noorden.

Vanaf 1621 was hij als raadsheer van de landvoogdes Isabella actief bezig in de diplomatie en bezocht hij tal van regeringsleiders.

Zelf heeft Rubens op latere leeftijd erkend dat hij als jongeling beïnvloed is door een geïllustreerde bijbel uit 1576 met gravures van de Zwitser Tobias Stimmer.

Rubens genoot een goede opleiding bij zijn leermeester en kende de knepen van het vak. Alles werd tot in detail voorbereid, veel studies en tekeningen getuigen hiervan. Uit de gedetailleerde schetsen die nog bewaard zijn gebleven kan worden geconcludeerd dat schilderijen in fasen werden afgewerkt.

Lucas Vorsterman naar prent van (1595-1675)

Lucas Vorsterman werd geboren in Zaltbommel in 1595. In 1618 kon hij in Antwerpen aan de slag als graveur in het atelier van Rubens. In 1620 werd hij geregistreerd als burger in Antwerpen.

Aan het begin leek de samenwerking tussen Rubens en Vorsterman vlot te verlopen. In 1619 vermeldde Rubens in zijn briefwisseling aan Pieter Van Veen dat hij tevreden was met een jonge, misschien minder ervaren graveur maar iemand die volledig onder zijn controle stond. De graveurs waar hij voorheen mee gewerkt had waren meer ervaren dan zijn huidige graveur en hielden te sterk vast aan hun eigen visie. Dat Rubens het hier over Vorsterman had is heel waarschijnlijk omdat Vorsterman overeenkomt met de beschrijvingen van Rubens en omdat Rubens in zijn brieven in enkelvoud schreef over 'zijn graveur'. Het kon dus maar om 1 graveur gaan, en in die periode is het zeker dat Vorsterman al in zijn atelier werkte. Vorsterman was dus een graveur die hij nog kon 'kneden' en dat beviel hem. Bovendien schreef hij in deze brief dat hij wilde dat de gravures in zijn aanwezigheid, dus onder zijn controle gemaakt werden. Er zijn proefdrukken bewaard van gravures van Vorsterman die door Rubens werden bijgewerkt op de plaatsten waarvan hij ontevreden was. Het is dus duidelijk dat Vorsterman werkte in opdracht van Rubens en dat zijn al zijn gravures gecontroleerd werden door Rubens voordat ze uitgegeven werden.

Rubens was zelfs de peetvader van zijn zoon Lucas.

Rond 1622 kwam er een einde aan de samenwerking tussen Rubens en Vorsterman. In 1624 vertrok Vorsterman naar Engeland en na zijn terugkeer werkte hij nog 1 keer samen met Rubens in 1638. Wel werkte hij samen met Anthony van Dyck. Hij poseerde zelfs voor Van Dyck. Tot de leerlingen van Lucas Vorsterman kunnen Paulus Pontius, Hans Witdoeck en Marinus Robyn van der Goes gerekend worden.

De laatste jaren voor zijn dood had Vorsterman het zicht verloren en leefde hij in armoede. Hij woonde tegenover het nonnenklooster van de Swertsusters waar één van zijn dochters non was en hem verzorgde. Hij werd onderhouden door het Sint-Lucasgilde tot aan zijn dood in 1675.

Vorsterman kreeg belangrijke opdrachten als etser en graveur. Tientallen ervan zijn gebruikt in Antonius Sanderus' *Chorographia Sacra Brabantiae*. Het zijn gedetailleerde zichten in vogelperspectief op gebouwen en streken.

Excudit Claes Jansz. Visscher II, Nicolaes Visscher I en Nicolaes Visscher II

Prent mogelijk gebruikt in: *Historiae Sacrae Veteris et Novi Testamenti* (Royaalbijbel). Amsterdam: Nicolaes Visscher (I) en (II), [1652-1702]. In de fondslijst van Nicolaes Visscher II (ca. 1680) is het onderwerp van deze prent onder de titel 'Bybelsche Figuren, op Royaal-bladen. bestaande uyt de volgende historien.' als volgt genummerd: 9.

Wikipedia

RKD

Museum Boijmans Van Beuningen

Rijksmuseum

Prent no. 10 Lot en zijn dochters

Inventor Jodocus a Winghe (1544-1603)

Joos van Winghe, Jodocus a Winghe of Jodocus van Winghen was een Vlaamse schilder en prentontwerper. Hij werd geboren in Brussel 1544. Hij staat bekend om zijn historieschilderijen, portretten, allegorieën en genretaferelen, waaronder vrolijke gezelschappen. Hij trouwde met Catharina van der Borcht, een lid van de schilders familie Van der Borcht. Hun zoon Jeremias van Winghe werd later ook schilder. Hij werkte in Brussel als hofschilder en verliet Vlaanderen na de val van Antwerpen in 1584. Nadat hij in Rome, Parijs en Parma keerde hij terug naar Brussel. Vanaf 1585 tot aan zijn dood werkte hij in Frankfurt am Main. Hij vestigde zich in Frankfurt, waar hij in 1588 burger werd. In Frankfurt maakte hij deel uit van het grote contingent van Vlaamse kunstenaars die om religieuze redenen hun thuisland hadden verlaten. Van Winghe onderhield verder nauwe relaties met de groep Vlaamse kunstenaars in Frankenthal via Hendrik Gijsmans, met wie hij door het huwelijk verwant was, via zijn jongere broer Maximilian van Winghe, die in Frankenthal woonde en door zijn huwelijk met Catharina van der Borcht, die hem in verband bracht met de schildersfamilie van van der Borcht. Van Winghe genoot waarschijnlijk de bescherming van de heilige Romeinse keizer Rudolf II

Raphaël Sadeler (I) (1560- omstreeks 1632) naar prent van

De familie Sadeler was de grootste en waarschijnlijk de meest succesvolle van de dynastieën van Vlaamse graveurs die in de latere 16e en 17e eeuw dominant waren in de Noord-Europese

prentkunst , zowel als kunstenaars als uitgevers. Net als bij andere dynastieën zoals de familie Wierixes en Van de Passe , lijkt de stijl van familieleden erg op elkaar, en hun werk is vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden bij gebrek aan een handtekening of datum, of bewijs van locatie. In totaal werkten minstens tien Sadelers als graveurs in de Spaanse Nederlanden , Duitsland, Italië, Bohemen en Oostenrijk.

Veel van hun beste werk waren reproductieve prints van hoge kwaliteit van hedendaagse kunstenaars zoals Bartholomeus Spranger (Aegidius II) of de Venetiaanse Bassano-familie (Jan I en Rafael I), die belangrijk waren bij het verspreiden van de reputatie en stijl van deze kunstenaars.

De Sadelers waren afstammelingen van "jagers", wapenmakers van Aalst. Jan de Saeyelleer of Sadeleer had drie zonen, allemaal gewoonlijk "Sadeler" genoemd: Jan I (1550 Brussel - 1600 Brussel of mogelijk Venetië), Aegidius I (c. 1555 Brussel - c. 1609 Frankfurt am Main) en Rafael I (1560/61 Antwerpen - 1628 of 1632).

Jan I was de vader van Justus (ca. 1572 Antwerpen - ca. 1620) en Marcus Christoph (geb. München , actief 1614 tot na 1650). Aegidius I was de vader van Aegidius II (c.1570 Antwerpen - 1629 Praag). Rafael I was de vader van Rafael II (1584 - 1627 of 1632, beide Antwerpen), Jan II (ca. 1588 - 1665 of later) en Filips (ca. 1600, actief tot 1650). Aegidius II was de vader van Tobias, die van 1670-75 in Wenen actief was . [5]

Rafael werd te Antwerpen geboren in 1561. Rafael was leerling bij zijn broer Jan of Hans en ze bleven nauw samenwerken, ze verhuisden rond 1579 naar Keulen , maar bleven Antwerpen bezoeken. In 1582 werd Rafael burger te Antwerpen en meester in het gilde te Antwerpen. Door de Nederlandse Opstand verspreidde alle Antwerpse kunstenaars zich over Noord-Europa, na het beleg van Antwerpen in 1585 werkten Jan en Rafael in verschillende Duitse steden zoals Mainz, Frankfurt am Main. In 1587 werd hij burger van Frankfurt. De gebroeders Sadeler woonden allemaal samen in een huis genaamd 'Die Rossmüle' bij de Kaiserbrunnen . Van 1593 tot 1598 vestigden ze zich in München. In 1598 reisden ze naar Italië, waar Jan mogelijk is overleden. Ze gingen eerst, vergezeld van hun neef Aegidius II, naar Verona en vervolgens Venetië vanaf 1596/7, waar ze een winkel hadden. In 1604 keerde Rafael terug naar München, waar hij het grootste deel van zijn leven bleef.

Daar werkte hij samen met zijn zoon Raphael II voor Maximiliaan I. Hij stopte met werken rond 1622 vanwege een slecht gezichtsvermogen; in 1624 kreeg hij een hersenbloeding; na 1632 wordt er geen melding meer van hem gemaakt,

Excudit Nicolaes Visscher I en II

In de fondslijst van Nicolaes Visscher II (ca. 1680) is het onderwerp van deze prent onder de titel 'Bybelsche Figuren, op Royaal-bladen. bestaande uyt de volgende historien.' als volgt genummerd: 10.

RKD

Wikipedia

Rijksmuseum